

**Починає оповідати Волтер
Гартрайт, учитель малювання
з Клементс-Інна**

≈ I ≈

Це оповідь про те, що може витерпіти жінка й чого може добитися чоловік.

Якби машина правосуддя справді глибоко та безсторонньо розбирала кожну підозрілу справу, якби, лише помірно підмашена золотом, неухильно провадила кожне судове слідство, то події, зображені на цих сторінках, здобули б, напевне, широкий розголос під час судового процесу.

Але в деяких випадках закон і досі, хоч як крути, зостається найнятим слугою товстого гаманця, тож і ця історія буде вперше розказана тільки тут. Десь так, як раніше її міг почути судя, зараз її почує читач. Жодна з істотних обставин, стосовних до розкриття цієї справи, од її початку й до кінця, не буде тут відтворена на підставі чуток. Коли Волтер Гартрайт, що пише ці вступні рядки, опиняється ближче, ніж інші до подій, про які мова, він розповідатиме про них сам. Коли ж він не буде учасником подій, то поступиться місцем оповідача тим, хто особисто знайомий з обставинами справи і хто так само точно й правдиво продовжить його працю.

Отже, оповідачів цієї історії буде кілька душ — як на суді виступає кілька свідків; і мета в обох випадках одна: щонайточніше та щонайдокладніше висвітлити правду і простежити хід подій в цілому, дозволяючи живим їх свідкам, кожному своєю чергою, розповісти про почуте й побачене.

Послухаймо спочатку Волтера Гартрайта, двадцятисімилітнього вчителя малювання.

II

Був останній день липня. Спливало довге, спекотне літо, і ми, зморені блукальці лондонських бруківок, подумували вже про тіні від хмар над сільськими ланами та про осінні леготи на узбережжі.

Що ж до мене, сердешного, то літо, минаючи, лишало мене в кепському здоров'ї, не в кращому настрої і, сказати правду, майже без грошей. Протягом року я тратив свій заробіток не так обачно, як завжди, й через те розкошування мусив нині перебути ощадливу осінь між материним котеджем у Гемпстеді й моєю власною кімнатою в Лондоні.

Пам'ятаю, вечір був тихий, хмарний, лондонська задуха злягла ще тяжче й вуличний гамір помалу завмирав. Серце великого міста і маленьке мое неначе билися в унісон, дедалі млявіше, пригасаючи разом із вечірньою загравою. Я відірвався від книжки, над якою більше мріяв, ніж читав її, і вийшов із будинку, аби

податися за місто подихати вечоровою прохолодою. Був якраз один із двох вечорів, що їх я зазвичай пробував із матір'ю та сестрою. Тож я попростиував у північному напрямку, до Гемпстеда.

Тут необхідно згадати, що батько мій помер за кілька років до подій, про які я пишу, і що з п'ятьох дітей живі лишалися тільки сестра Сара та я. Батько теж був учитель малювання. Работягий і заповзтий, він мав великий успіх; ніжно люблячи свою родину й турбуючись про її майбутнє, бо ж, крім його заробітку, не мали на що жити, батько зразу після одруження застрахував своє життя на значно більшу суму, ніж це роблять інші. Завдяки його дивовижній розважності й самовідданості мати з сестрою могли й по його смерті не бідувати, як не бідували, допоки він жив. Уроки батькові дісталися мені в спадок, і як мені було не тішитися таким початком моого самостійного життя.

Тихі відблиски заграви ще догоряли на найвищих пагорбах, а Лондон унизу вже потонув у темному морі захмареної ночі, коли я підійшов до хвіртки матусиного котеджу. Не встиг я подзвонити, як двері розчахнулись, і замість служниці на порозі з'явився мій шановний приятель, професор Песка, італієць. Він радісно кинувся мені назустріч, пронизливо вигукуючи щось схоже на англійське привітання. Професор і сам собою, і з огляду на подальші події, заслуговує на честь бути представленим читачеві. Волею випадку саме з нього почалась та загадкова родинна історія, про яку піде мова на цих сторінках.

Познайомилися ми з професором Пескою в одному багатому домі, де він давав уроки своєї рідної мови, а я — малювання. Про його минуле я тільки й знав, що колись він був викладачем у Падуанському університеті, мусив виїхати з Італії «через політику» (що це означало, він ніколи нікому не пояснював), а тепер ось уже багато років був шанованим викладачем чужоземних мов у Лондоні.

Хоч і не карлик у справжньому розумінні слова, адже з голови до п'ят він був напрочуд пропорційно збудований, Песка був чи не найменший чоловічок, якого я будь-коли бачив не на сцені, а в житті. Привертаючи до себе увагу вже самою своєю зовнішністю, він вирізнявся з-поміж інших смертних ще й нешкідливим

дивацтвом. Головною метою його життя стало прагнення зробитися щирим англійцем, аби цим виказати свою вдячність країні, де він знайшов притулок і засоби для існування. Щоб зробити приемність англійському народові, професор вічно носив із собою парасольку й ходив у циліндрі та гетрах. Але цього було замало. Він жадав не тільки виглядати англійцем, а й дотримуватися всіх англійських звичаїв та розваг. Гадаючи, що ми виризняємося особливою любов'ю до спорту, цей чоловічок по простоті душевній віддавався всім нашим національним спортивним забавам, твердо переконаний, що їх можна осягти єдиним зусиллям волі, достату так, як він призначається до гетрів та циліндра.

Я сам не раз бачив, як він сліпо важив своїми кінцівками на лисичому полюванні чи на крикетному полі. А одного разу мені довелося стати свідком, як він, так само сліпо, ризикнув своїм життям на морі біля Брайтонського пляжу.

Ми здибалися там випадково й пішли разом купатись. Коли б ми зайнялися якимось суто англійським видом спорту, я вже б, річ звісна, не випускав професора з очей, та оскільки чужоземці почуються у воді незгірш англійців, я і в голову не покладав собі, що й мистецтво плавання належить до тих спортивних вправ, котрі Песка вважає за можливе опанувати зразу, одним нападом. Ми попливли від берега, та скоро я завважив, що мій приятель відстав. Я обернувся. З жахом і подивом я побачив самі дві білі ручки між собою та берегом — вони майнули і вмить щезли. Я пірнув за ним: бідолашний чоловічок лежав собі, скрутившись калачиком, у виїмці на дні й здавався таким крихітним, яким я його ніколи не бачив. Я витяг його на поверхню, свіже повітря повернуло його до життя, і з моєю помічкою він піднявся по східцях до своєї кабінки. Професор ще й не оклигав як слід, а вже на нього знов нашла та мана — дивовижне переконання, що він таки вміє плавати. Ще цокочучи зубами, він непевно осміхнувся і заявив, що то, «мабуть, була судома». А коли оговтався цілком, то приїхався до мене на пляжі, й тут його палка південна вдача миттю взяла гору над штучною англійською стриманістю. Він просто оглушив мене нестримним потоком слів гарячущої італійської

подяки — вигукував, що віднині хай я розпоряджаюся його життям, що він не заспокоїться, поки не відплатить мені послугою, якої я, своєю чергою, не забуду до кінця днів своїх.

Я щосили намагався зупинити цю зливу сліз та зізнань, пробуючи обернути все на жарт. Якось мені начебто таки вдалося трохи охолодити його перебільшене почуття вдячності. Не думав я тоді, не думав і згодом, наприкінці нашого приємного відпочинку, що скоро й трапиться та нагода віддячити мені, яку так полум'яно шукав Песка, що він жадібно вхопиться за неї і тим спрямує все мое життя в нове річище й до невпізнанності змінить мене самого.

Але так сталося. Якби я не пірнув по професора Песку, коли той лежав на ріні під водою, я б, найвірогідніше, ніколи не зробився учасником подій, що про них мовиться в цій повісті; я, певне, навіть імені не почув би жінки, що заволоділа всією моєю душою, стала метою всіх моїх поривань, провідною зорею моого життєвого шляху.

III

Схвилюване обличчя і збуджена поведінка Пески в той вечір, коли ми з ним зіштовхнулись біля хвіртки, сказали мені без слів, що скілося щось надзвичайне. Одначе годі було вимагати від нього негайногопояснення. Я міг тільки припустити, поки він обіруч тягнув мене до кімнат, що, знавши мої звички, він прийшов до котеджу саме цього вечора, щоб зустріти мене напевне й розказати якісь дуже приємні вісті.

Ми вдерлися до вітальні страшенно грубо й галасливо, гірше бути не може. Мати сиділа біля відчиненого вікна, сміючись та обмахуючись віялом. Песка був у неї улюбленець, ще й неабиякий; яких тільки коників він не викидав — вона йому все пропечала. Люба матуся! Від тої хвилини, коли вона побачила професорову глибоку і вдячну відданість її синові, вона прихилилася до нього всім своїм серцем, не дивувалась ніяким його чужоземним химерам, ба навіть не намагалася їх збегнути. Сестра моя Сара, дарма

що молода, ставилася до Пески стриманіше. Вона цінуvalа належно його чудові душевні риси, але не приймала його так безоглядно, як мати. Як на її острів'янські поняття про доброзичайність, професор постійно переступав межі дозволеного, така вже була його вдача, але Сара не могла не обурюватись. Вона ніколи не могла приховати, як її вражала материна поблажливість до ексцентричного маленького чужоземця. До речі, я завважив, не тільки на прикладі моєї сестри, а й інших, що ми, молоде покоління, далеко не такі щирі й чулі, як більшість наших старших. Я часто бачу, як старі хвилюються, шаріються, заздалегідь смакуючи якусь невинну втіху, а внуки їхні при цьому лишаються незворушні та байдужі. Либо ж, наші старенькі були свого часу щирішими дітьми, ніж ми. Невже це освіта забігла так далеко вперед, що ми нині хоч трішечки, а таки занадто освічені та виховані?

Не сміючи це стверджувати, я тільки зазначу, що в товаристві професора Пески мати здавалася куди молодшою за сестру. Так і цього разу: в той час як мати від широго серця сміялася з нашого хлоп'яцького вторгнення до вітальні, Сара стурбовано збирала черепочки чашки — її професор скинув на підлогу, коли зірвався відчиняти мені двері.

— Я вже й не знаю, що було б, Волтере, коли б ти спізнився на часину, — сказала мати. — Песка ледь не ошалів з нетерплячки, а я — з цікавості. Професор приніс якусь чудесну новину, каже, що вона стосується тебе. Але він безжалісно відмовився хоча б натякнути на неї, поки не прийде його друг Волтер.

— От лиxo — тепер зіпсовано сервіз! — промурмотіла Сара сама до себе, сумово зглядаючи скалки.

А в цей час Песка в щасливому невіданні скоєного ним лиха завзято викочував велике крісло з кутка на середину кімнати, щоб зависочіти над нами у всій своїй ораторській величі. Повернувшись кріслом спинкою до нас, він скочив у нього коліньми і схвильовано звернувся з цієї імпровізованої кафедри до своєї паства, що складалася всього з трьох душ.

— Отже, мої добрі-дорогенькі, — почав Песка (він завжди казав «мої добрі-дорогенькі», коли хотів сказати «мої шановні

друзі»), — слухайте мене! Настала ця хвилина — я сповіщаю мою добру новину — нарешті я говорю.

— Слухайте, слухайте! — мовила мати, схвалюючи цю професорову витівку.

— Мамо, — прошепотіла Сара, — ось зараз він розламає наше найкраще крісло.

— Я повернуся у своє минуле і я заволаю до найблагороднішого із смертних, — провадив Песка, палко вказуючи на недостойного мене через спинку крісла. — Я промовляю до того, хто знайшов мене мертвого на дні морському (через судому) і хто витяг мене нагору! А що я сказав, коли вернувся до життя і до одежі?

— Набагато більше, ніж годилося, — відказав я скількомога твердіше, бо коли захотиш професора до цієї теми, то його почуття неминуче пролються потоком сліз.

— Я сказав, — наполягав Песка, — що мое життя належить моєму дорогому другові Волтеру до кінця днів моїх, і так воно й є. Я сказав, що не заспокоюсь, поки не знайду нагоди зробити щось хо-ро-ше для Волтера. І до самого цього благословленного дня я не знав спокою. А нині, — закричав запальний чоловічок, — щастя переповнює мене і хлюпає через край! Адже, слово честі, присягаюсь душою, клянусь вірою — я нарешті зробив щось хороше, і мені лишається тільки сказати одне слово: гарно-добре!

Тут, мабуть, варто пояснити, що Песка пишався своєю (на його думку) бездоганною англійською мовою, своєю англійською одяжею, манерами і всім способом життя. Підхопивши кілька загальноживаних виразів, він до ладу й не до ладу пересипав ними свою мову, перетворював на складні слова, смакуючи їхнє звучання й не тямлячи їхнього значення, нанизував їх якось по-своєму, зіштовхував і зливав їх водно, наче то був один-єдиний склад.

— Серед великосвітських лондонських домів, де я викладаю мову моєї вітчизни, — без передиху перейшов професор до свого так надовго відкладеного повідомлення, — є один, страшенно світський на великій площі Портленд. Ви ж знаєте, де це? Так, так — авжеж-еге ж. Чудовий дім, мої добрі-дорогенькі, а в ньому пречудова родина. Матінка — здорована та гарна, три дочки — здорові та

гарні, двоє синів — здорових та гарних, та батечко — найздоровіший та найгарніший з усіх. Він сильнющий купець і купається в золоті. Був колись красень, а зараз у нього лисина і два підборіддя, то вже й не красень. Але увага! Я втovкмачую тим дочкам божественного Данте і — ох, свята-діво-оборони-й-заступи! — ніякими словами не скажеш, який трудний божественний Данте цим трьом гарненьким голівкам! Та дарма, на все свій час, і що більше уроків, то краще для мене. Тепер увага! Уявіть собі, що сьогодні я навчаю тих трьох панночок, як завжди. Ми всі четверо спустилися в Дантове пекло — на сьоме коло. Але не в цім річ — усі кола однаковісінькі для трьох здорових та гарних панночок. Але на сьомому крузі мої учениці загрузли, і я, аби їх витягти, рекламиую, пояснюю, червонію з натуги, от-от лусну від даремних зусиль, коли це в коридорі зарипіли чоботи і входить Золотий батечко, той сильнющий купець із лисиною та двома підборіддями... Ха! Мої добри-дорогенські, я близче підійшов до діла, ніж вам здається. Маєте ще терпець? Чи ви вже сказали подумки собі: «А хай йому всячина! Песка так і не договорить сьогодні!»

Ми хором заявили, що нам дуже цікаво. Професор повів далі:

— А в руках у Золотого батечка — лист. Вибачившись, що перебиває житейсько-домашніми клопотами наші пекельні студії, він звертається до трьох панночок і починає, як усі ви англійці, з величезного «О». «О мої дочки, — промовляє сильнющий купець, — ось я маю листа від моого друга містера...» Ім'я вискочило в мене з голови, але дарма, ми ще повернемося до цього. Так, так — авжеж-еге ж. Так той батечко й каже: «Я маю листа від моого друга, містера... він просить мене порекомендувати вчителя малювання йому, в його маєток». Свята-діво-оборони-й-заступи! Коли я почув ці слова, я ладен був кинутися Золотому батечкові на шию, аби тільки дотягся до неї, і довго-довго тримати його у вдячних обіймах! Але я тільки підскочив на стільці. Я сидів мов на голках, я весь палав бажанням забалакати, але прикусив язика і дав батечкові договорити. «Може, ви знаєте, — каже цей грошовитий добродій, помахуючи листом, — може, ви знаєте, мої любі, такого вчителя малювання, якого я міг би рекомендувати?» Три

панночки перезирнулись і відповідають (починаючи з незмінного «О»): «О ні, любий тату, але ось містер Песка...» Почувши своє ім'я, я не втерпів — думка про вас, мої добрі-дорогенські, вдарила мені в голову, наче кров прилила, я скочив, ніби хто штрикнув мене знизу, з-під землі, крізь сидіння списом, і звернувся до сильного купця чистісінькою англійщиною: «О любий сер, я знаю такого чоловіка! Найперший і найкращий на світі учитель малювання! Рекомендуйте його поштою сьогодні ж і посылайте з усім начинням (ха, ще один чисто англійський вираз!), посылайте з усім начинням хоч завтра!» — «Стривайте, стривайте, — каже батечко, — він чужоземець чи англієць?» — «Англієць, — відповідаю, — до самих кісток». — «А порядна людина?» — питаеться батечко. «Сер! — кажу я (бо це останнє запитання мене обурило, і я перестав бути з ним запанібрата). — Сер! Безсмертне полум'я геніальності палає в грудях у цього англійця, а головне, що воно палало і в грудях його батька!» — «Байдуже, — каже цей Золотий варвар-батечко, — хай він там буде хоч який геніальний, містере Песка. Нам тут, в Англії, не треба генія, коли з ним не йде попідручки порядність, — а коли вони разом, то ми раді, вельми раді! Чи може ваш друг подати рекомендаційні листи?» Я недбало помахав рукою. «Рекомендації? — кажу я. — Святадіво-матір-божа! Про що мова?! Та купи рекомендацій, повнісінькі теки рекомендацій, якщо хочете!» — «Вистачить однієї чи двох, — каже цей флегматичний багач. — Хай він надішле їх мені разом зі своєю адресою. І ще — стривайте, містере Песка! Перш ніж вам іти до вашого друга, я хочу щось вам передати для нього». — «Гроші! — обурено вигукую я. — Ніяких грошей, поки мій щирий англієць їх не заробить». — «Гроші? — дивується батечко. — Хто говорить про гроші? Я маю на увазі записку про умови роботи. Продовжуйте ваш урок, містере Песка, а я перепишу ті умови з листа моого друга». І сідає цей власник товарів та грошей за стіл, береться за перо, чорнило й папір, а я знову сходжу в Дантове «Пекло» разом із трьома панночками. За десять хвилин записка готова, і батечкові чботи порипіли геть по коридору. Від тієї хвилини — слово честі, присягаюсь душою,

клянусь вірою! — я забув про все на світі. Всепереможна думка, що нарешті збулася моя мрія і що я можу прислужитися моєму другові, переповнює, п'янить мене! Як я витяг трьох панночок із пекла, як упорав інші свої справи, як проковтнув свій невеличкий обід — про все це я знаю не більше, ніж той, хто живе на Місяці. Досить мені знати те, що ось я тут із запискою сильнющого купця, щедрий, як життя, полум'яний, як вогонь, і щасливий, як король! Ха! ха! ха! Гарно-гарно-гарно-добре!

І професор, махаючи конвертом над головою, закінчив свою довгу, багатослівну оповідь пронизливою пародією на англійське «ура!»

Ледве він замовк, як мати з близкучими очима, вся зашарівши, підвелася з місця. Вона лагідно взяла й стисла руки маленького професора.

— Дорогий наш, добрий Песко, — мовила вона, — я ніколи не сумнівалася, що ви щиро любите Волтера, але тепер я переоналася в цьому більше, ніж будь-коли!

— Так, ми дуже вдячні професорові Песці за нашого Волтера, — додала Сара. Кажучи це, вона вже й підвелася була, мовби наміряючись, своєю чергою, підійти до того крісла, але, спостерігши, як пристрасно професор Песка обціловує руки нашої матері, насупилась і знов сіла на своє місце. «Якщо цей фамільярний чоловічик так поводиться з моєю матір'ю, то як же він поведеться зі мною?» Вираз обличчя іноді промовляє незгірше слів — не сумніваюсь, що Сара, сідаючи, думала саме так.

Хоч я був щиро зворушений бажанням Пески допомогти мені, перспектива такої роботи не дуже мене потішила. Коли професор облишив руки нашої матері, я тепло подякував йому за клопоти про мене й попросив дозволу прочитати записку його шановного патрона.

Урочисто вимахуючи рукою, Песка вручив мені конверта.

— Читайте! — величаво проголосив він. — Запевняю вас, мій друже, що писання Золотого батечка промовляє само за себе сумрімним гласом!

Умови були викладені чітко, відверто й цілком зрозуміло.